

VÖLGYESI ZOLTÁN

**AZ 1956-OS FORRADALOM
ÉS A NEMZETI HAGYOMÁNY**

Bár az ötvenedik évfordulón megemlékezések, konferenciák és kiadványok sora méltatta az 1956-os magyar forradalmat, mégis azt kell megállapítanunk, hogy nemzeti ünnepeink sorában október 23. még nem foglalta el az őt megillető helyet. A közvéleménykutatások is azt mutatják, hogy 1956 társadalmi elfogadottsága több mint másfél évtizeddel a rendszerváltás után is jócskán elmarad a régi ünnepekétől, augusztus 20-tól és március 15-től. Vajon mi lehet ennek az oka? Mennyiben függ össze ez a jelenség '56 sajátosságaival vagy az azóta eltelt időszak jellegzetességeivel? Vált-e, illetve válhat-e a magyarság közös nemzeti hagyományává?

A fenti kérdések felvetése több szempontból is indokolt. Az 1956-os forradalom és szabadságharc méltán nevezhető a magyarság legfontosabb XX. századi politikai tettének, melyet az egész világ elismer. Jelentősége messze túlmutat szűkebb pátriánkon, hiszen mint a kommunista rendszerrel szembeni népfelkelés, egyik fontos fordulópontja volt a szovjet birodalom és a hidegháború történetének. Másrészt Magyarország hírnevét '56 hozta fel arról a mélypontról, ahová a háború után zuhant: Hitler utolsó csatlósábjából egy-két évi népi demokratikus közjáték után a szovjet kommunista modell szolgáló utánzójává vált, Rákosi Mátyás országglása alatt. Pozitív képet a magyarságról ebben az időben legfeljebb a művészet és a sportélet, mindenekelőtt a Puskás-féle aranycsapat teremtett. A megítélésünk azonban 1956. október 23. után hirtelen megváltozott, amikor a magyar forradalom híre és képei bejárták a világsajtót: a szabadságához ragaszkodó és egy világhatalommal szemben hősiiesen küzdő népként jelentünk meg a külföld szemében. Ebből a dicsőségből egy kis fény azóta minden magyarra kisugárzik, s ez a hatás még ötven évvel az események után is érzékelhető bizonyos mértékben.

Az 1956-os magyar forradalom ugyanakkor a nemzeti összefogás és a különböző társadalmi csoportok közötti szolidaritás szinte példa nélküli megnyilvánulása volt. A forradalom megmozgatta a magyar társadalom minden rétegét: A MEFESZ névvel független szervezetet létrehozó egyetemi és főiskolai hallgatók fogalmazták meg elsőként forradalmi követeléseiket, amit aztán átvett az utca népe. A munkásság csatlakozása radikalizálta az eseményeket: ledöntötték a fővárosban Sztálin-szobrot, leverték a vörös csillagokat, majd munkástanácsokat alakítottak. A fegyveres felkelők többségükben szintén munkások és munkásifjak voltak, valamint diákok („pesti srácok”), akik a szűk fővárosi utcákban állták útját a szovjet tankoknak. A forradalmi bizottságokban – szerte az országban – fontos szerepet játszottak a beválasztott értelmiségiek és munkásküldöttek, akárcsak falvakban azok a tapasztalt, környezetük által elismert parasztemberek, akik helyben tevékenykedtek a korábban elszenvedett sérelmek orvoslásáért és a forradalom konszolidálásáért.

Bár sokféle elképzelés, nézet megfogalmazódott akkor, a nagy közös célok egybekovácsolták a nemzetet. A kibontakozást viszont sokan sokféleképpen képzelték el. Október végén, november elején kezdett kirajzolódni egy fajta politikai tagolódás. Mivel a pártok szerveződése épp csak megindult, s a forradalom egyik fő célját, a szabad választásokat nem valósíthatta meg, s '56 irányzatainak meghatározása, elkülönítése

máig vitakérdés a történészek között. Véleményem szerint négy jelentős irányzat különíthető el: A szervezkedés sorrendjében első volt Nagy Imre reformkommunista vonala. Második a Kéthly Anna nevével fémjelezhető, újjászervezett szociáldemokrácia. Harmadik a „népi-nemzeti harmadikutasság”: ide tartoznak a népi írók, a Petőfi Párt néven újjáalakult Parasztpárt, valamint a Kisgazdapárt plebejus szárnya. A negyedik a polgári jobboldal, ide sorolható a Kisgazdapárt polgári szárnya, a kereszténydemokraták és más keresztény-konzervatív csoportosulások. Az utóbbi, sokszínű tábor bizonyos történelmi késés jellemezte, mivel ezt fejezte le leginkább a kommunista szalámitaktika, és a félelem okozta bénultságból '56-ban is csak lassan ocsúdtek. A katolikus többség első-sorban a börtönből kiengedett Mindszenty József érsek iránymutatására figyelt, akivel kapcsolatban sok félreértés él a köztudatban. A Mindszenty-féle politikai katolicizmus zászlóbontását sokan avítottak, a demokráciától idegen törekvésnek vélik, ám az egy-házfő november 3-i rádiónyilatkozata – melyben „szociális érdekektől helyesen és igaz-ságosan korlátozott magántulajdon” elvét hangsúlyozta – nem igazolja ezt.

A forradalom spontán népfelkelés jellegéből adódik, hogy nem volt olyan vezér-alakja, mint például az 1848/49-es szabadságharcnak Kossuth Lajos. Nagy Imre nem tekinthető annak, nemcsak alkatánál fogva, hanem azért sem, mert a kommunista párt juttatta a miniszterelnöki székbe, napokig pártja és saját múltja „foglya” volt: az események túlhaladtak eredeti programján, folyamatosan késében volt, s végül csak hosszú vajúadás után egyezett ki a felkelőkkel, magáévá téve a forradalmi követeléseket.

A november 4-i szovjet intervenció és Kádár János bábkormányának a megalakulása újrendezte a politikai mezőt: a négy nagy irányzat közötti különbség háttérbe szorult, hiszen a megszálló hatalom és hazai szállásosinálói számára mindegyik ellenséges-sé, sőt üldözötté vált. Nagy Imrét azért illeti elismerés, mert kommunista létére a nemzeti ügy mellé állt, s inkább mártírrá vált, mintsem elárulja a hazáját.

A magyar társadalom kezdetben egységesen elutasította a ráerőszakolt megoldást, Kádárnak azonban sikerült megosztani a nemzetet. Módszere „cukor és korbács”: előbb ígérgetések, aztán brutális megtorlás, majd a hatvanas évek életszínvonal-politikájának eredményeként egy fajta „fogyasztói szocializmus”, az ún. gulyáskommunizmus megvalósítása. A rendszer lehetővé tette ugyan az anyagi gyarapodást, de jórészt külső forrásokból, s nem kis mértékben a lakosság önkiszákmányoló életmódja révén (második gazdaság, maszekolás, „fusizás”). A diktatúra enyhült, de lényege nem változott, ahogy erre a leváltott, nyugdíjas Hruscsov is rámutatott: "Mennyország, amit szögesdróttal kell körülvenni."

A magyar társadalom túlnyomó többsége viszonylag hamar megbékélt a kádári konszolidációval, amiben szerepet játszott a forradalom leverésének és a Rákosi-rendszer elviselhetetlen terrorjától való megszabadulásnak a kettős kollektív élménye. A mindennapi élet kiszámíthatóbbá vált, a traumák évtizedei után (két világháború, Trianon, holocaust, szovjet megszállás, ötvenes évek) beköszöntött a hatvanas-hetvenes évtized egyhangú monotóniája, amit a társadalom zöme biztonságként élt meg.

A korszak és a depolitizált társadalom számára '56 és a forradalom eszméi jelentték a legfőbb tabutémát. A Kádár-korszak felülről diktált, de széles rétegek által elfogadott „társadalmi szerződésének” lényege éppen a forradalom emlékének teljes kiiktatása volt, cserébe a jelen élhetőségéért (György Péter). Korosztályok nőttek fel úgy, hogy történelemkönyvük torz beállításban, ellenforradalomként ábrázolta az akkori eseményeket, hagyományápolás legfeljebb szűk családi vagy baráti körben volt lehetséges. Az elfojtás közel három évtizedig jól működött. A nyolcvanas évek közepén, amikor

már érezhető volt a kommunista rendszer válsága, szamizdatolvasó egyetemistaként pontosan tudtuk, hogy a 1956, a forradalom oldalán van az igazság, és a rendszer, ami-ben élünk, ami mindezt ellenforradalomnak minősíti, a legteljesebb hazugság.

Kádár hiába igyekezett azonban a forradalom emlékét kiiktatni, az túlélte őt. 1989-ben, a rendszerváltás hajnalán úgy tűnt, hogy a nemzet egyik napról a másikra magáévá teszi az ötvenhatos hagyományt, s erre a hagyományra épülhet az új, demokratikus köztársaság. Az ötvenhatos tradíció folytatása szép idea volt, de hamar világossá vált – bár nem lett kimondva –, hogy mint politikai program, nem használható számos területen. Először is a gazdaságban: privatizáció, piacgazdaság – olyan kulcsfogalmak lettek a rendszerváltás időszakának, amelyek teljesen idegenek az ötvenhatos örökségtől. A domináns elképzelés ugyanis 1956-ban egy olyan vegyes gazdaság volt, amelynek jellemzője, hogy a mezőgazdaságban és a kisiparban a magántulajdon a meghatározó, míg a gyárak, bányák, bankok állami tulajdonban maradnak. A politikai intézményrendszer tekintetében '56 nem hagyott hátra egyértelmű örökséget. Mivel a forradalom befejezetlen maradt, nem tudhatjuk, hogy a közvetlenül választott demokratikus szervek (forradalmi bizottságok, forradalmi tanácsok, nemzeti bizottságok, munkástanácsok) milyen szerepet kaptak volna, megőrizték volna-e befolyásukat egy szabad választás után, az óhajtott parlamenti többpártrendszer keretei között. Nem elhanyagolható módosulás történt a külpolitikában is: '56-ban semlegességi nyilatkozatot tett a Nagy Imre-kormány, miután a szovjetekkel nem tudott megegyezni a csapatkivonásokról. Teljesen más nemzetközi helyzet állt elő a rendszerváltáskor: megszűnt a szovjet blokk és a kétpólusú világrend, így a Varsói Szerződés feloszlata után a semlegesség elvesztette eredeti értelmét, s napirendre került a NATO-csatlakozás.

Az '56-os örökség felkarolása a rendszerváltás idején a politizáló értelmiségi csoportok átmeneti konszenzusán alapult, de a váltás a társadalom nem elhanyagolható részének túl gyors volt: olyan ünneppel kellett (volna) rövid idő alatt azonosulnia, ami nemrég még tiltott volt, amiről keveset tudott, illetve amivel kapcsolatban – enyhén szólva – félretájékoz(tat)ott volt. Zavart okozott az is, hogy '56-tal kapcsolatban azonnal többféle álláspont jelent meg, s az ötvenhatos örökség is a politikai küzdelmek részévé vált. A viták természetes módon törtek felszínre a nyilvánosság szabaddá vált fórumain, ám az eltérő vélemények és a különböző ötvenhatos szervezetek közötti ellentétek nem használtak a forradalom megítélésének. Különösen nem használt ötvenhat ügyének az 1994-ben kormányra került szocialista párt meglehetősen ambivalens viszonya a forradalomhoz. A volt karhatalmista (pufajkás) Horn Gyula bocsánatkérés, a múlttal való szembenézés helyett legitimációs deficitjének elfedésén ügyködött, így nem volt különösebben sem meggyőző, sem felemelő látvány, amikor – a volt ötvenhatos Göncz Árpád társaságában – ő avatta fel Nagy Imre emlékművét. Ezt követően élesen elváltak az utak politikában, ami nem kedvezett a hagyományteremtésnek: a baloldal szinte „lecövekelt” Nagy Imrénél, mintha nem akarnák felvállalni a forradalom egészét, miközben a jobboldali tábor új hősokeket „avatott”, mindenekelőtt a pesti srácok egyikét, a mártír Mansfeld Pétert mutatva fel a spontán népforradalom emblematiszta alakjaként.

Meg kell jegyezni, hogy miközben a politikai tradícióképzés terén az álláspontok nem közeledtek, hanem inkább távolodtak az utóbbi években, a hagyományteremtésnek más működő csatornáik alakultak ki, aminek számos jelét tapasztalhatjuk például a képzőművészetben, a köztereken, a temetőben, továbbá filmekben, tankönyvekben, ünnepi beszédekben és megemlékezéseken, valamint értelmiségi diskurzusokban. Ez a folyamat azonban még csak a kezdeteknél tart.

Egy ünnep körül a konszenzust elősegíti, ha régi, letisztult hagyományra épül. '56-nak még nem alakulhatott ki ilyen hagyománya, ehhez több idő kell. Túl hosszú volt az elfojtás, a megtagadás időszaka, s ehhez képest nagyon is rövid még az az idő, amióta ötvenhat öröksége nyilvánosan vállalható, s a nemzeti hagyománnyá válása egyáltalán szóba jöhet. Figyelembe kell venni, hogy ellentétben az egyéni emlékezettel, amely az idő múlásával arányosan halványul, a kollektív emlékezetnek az időtávolság inkább javára válik. Senki nem vitatja, hogy 1848/49-cel kapcsolatban lehet egységes nemzeti hagyományról beszélni, de kevesen gondolnak arra, hogy a szabadságharc alatt s a bukás utáni évtizedekben a magyar politizáló közvélemény mennyire megosztott volt a '48/49-es politikai törekvésekkel kapcsolatban. De említhetünk nemzetközi példát is: Franciaországban, a modern demokráciát megalapozó, 1789-ben kitört forradalom meghasonlott közvéleményt hagyott maga után, s több mint egy évszázad kellett ahhoz, hogy a francia forradalom megítélése körül többé-kevésbé egységes érzület alakuljon ki, s a forradalom a francia nemzeti hagyomány részévé váljon.

Mikor válik magyar nemzeti hagyománnyá ötvenhat? A kérdés költői, nem tudjuk megválaszolni. Egy biztos: Az elmúlt ötven év nem volt elég. Mai politikai viszonyainkat és a politizáló értelmiség megosztottságát figyelembe véve, rövidtávon okkal lehetünk szkeptikusak. De azért bízunk benne, hogy nem kell újabb ötven évet várni.

Irodalom

- Gyáni Gábor: 1956 elfelejtésének régi-új mítosza. *Élet és Irodalom*, 2001. 6. sz.
- György Péter: Az emlékeztörténet társadalomtörténete. *Élet és Irodalom*, 2005. 51–52. sz.
- György Péter: *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és a kései múltértelmezés. 1956 1989-ben. (A régmúlttól az örökségig)*. Bp., 2000, Magvető.
- György Péter: 56-os hagyomány. *Élet és Irodalom*, 2001. 17. sz.
- Horváth Sándor: 1956 történetírása a rendszerváltás óta. *Századvég*, 2001. 4. sz.
- K. Horváth Zsolt: Ami személyes és ami kollektív. *Élet és Irodalom*, 2001. 15. sz.
- Kende Péter: Megmarad-e 1956 nemzeti hagyománynak? In *Évkönyv II.* 1993. 7–14.
- Litván György "Az elnémult hagyomány". *Élet és Irodalom*, 2001. 15. sz.
- Litván György: Az 1956-os magyar forradalom hagyománya és irodalma. In *Évkönyv I.* 1992. 7–16.
- Rainer M. János: *A rendszerváltás és az ötvenhatos hagyomány*. In Bozóki András (szerk.): *A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben.* 7. köt. *Alkotmányos forradalom. Tanulmányok*. Bp., 2000, Új Mandátum, 651–658.
- Rainer M. János: *Nagy Imre újratemetése – a magyar demokratikus átalakulás szimbolikus aktsa*. In Király Béla – Lee w. Congdon (szerk.): *A magyar forradalom eszméi. Eltíprásuk és győzelmük. (1956–1999)*. Bp., 2001, Atlanti Kutató és Kiadó Társulat-Alapítvány, 240–258.
- Rainer M. János: A múlt feldolgozása és az „ötvenhatos hagyomány”. In *Uő: Ötvenhat után*. Bp., 2003, 1956-os Intézet, 217–223.
- Ripp Zoltán: Az ötvenhatos hagyományok és a politika. *Mozgó Világ*, 2004. 8. sz.
- Standeisky Éva: 1956 emlékeztörténete. *Élet és Irodalom*, 2006. 2. sz.